

УЙ-ЖОЙ КОММУНАЛ ХЎЖАЛИГИ ФАОЛИЯТИНИ ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАР АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЙ-СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

PhD Эрназаров Гулам Бекбаевич

*Тошкент шаҳридаги "Москва Энергетика Институту"
миллий тадқиқот университети*

Федераль давлат бюджети олий таълим муассасаси филиали

ORCID: 0009-0001-1596-4393

gulomernazarovgb@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада уй-жой коммунал хўжалиги фаолиятини эконометрик моделлар асосида такомиллаштириш ва унинг иқтисодий-статистик таҳлили ҳамда хусусиятлари очиб берилган. Шунингдек уй-жой коммунал хўжалиги фаолиятини эконометрик моделлар асосида такомиллаштириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: эконометрик модел, уй-жой коммунал хўжалиги, хизматлар, ижтимоий соҳа, иқтисодий-статистик таҳлил, статистик кузатиш усули, танланма кузатиш, кузатиш бирлиги, танланма тўплам, бош тўплам, статистика.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА НА ОСНОВЕ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ И ИХ ЭКОНОМИКО- СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

PhD Эрназаров Гулам Бекбаевич

Национальный исследовательский университет

"Московский энергетический институт" в Ташкенте

Филиал Федерального государственного бюджетного высшего учебного заведения

Аннотация. В данной статье раскрывается совершенствование деятельности жилищно-коммунального хозяйства на основе эконометрических моделей и его экономико-статистический анализ и особенности. Также приводятся практические предложения и рекомендации по совершенствованию деятельности жилищно-коммунального хозяйства на основе эконометрических моделей.

Ключевые слова: эконометрическая модель, жилищно-коммунальное хозяйство, услуги, социальная сфера, экономико-статистический анализ, метод статистического наблюдения, выборочное наблюдение, единица наблюдения, выборочный сбор, общий сбор, статистика.

IMPROVING THE ACTIVITIES OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES BASED ON ECONOMETRIC MODELS AND THEIR ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS

PhD Ernazarov Gulam Bekbaevich

*National Research University "Moscow Energy Institute" in Tashkent
Federal state budget higher education institution branch*

Abstract. *this article reveals the improvement of housing and communal services based on econometric models and its economic and statistical analysis and features. Practical suggestions and recommendations for improving the activities of housing and communal services based on econometric models are also provided.*

Keywords: *econometric model, housing and communal services, services, social sphere, economic and statistical analysis, method of statistical observation, sample observation, unit of observation, sample collection, general collection, statistics.*

Кириш.

Хизмат кўрсатиш соҳаси замонавий иқтисодиётнинг ажралмас қисми бўлиб, унинг таркибий қисмини ривожланишида асосий ўрин тутади. У иқтисодиётнинг турли соҳа вакиллари бандлигини таъминлайди, бўш вақтларини оширишга ёрдам беради, инсон ва жамият эҳтиёжларини янада тўлиқ қондириш ва ривожлантириш учун имкониятлар яратади, замонавий ҳаёт сифат даражасини шакллантиришнинг муҳим қисми бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 1 июндаги “Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-82 сонли Фармонинг қабул қилиниши, мазкур соҳани ҳар томонлама ривожлантириш учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда (Фармон, 2023).

Шундай экан, албатта республикамизда хизматлар соҳасининг ривожланишида уй-жой коммунал хўжалигининг ҳам самарали фаолият кўрсатиши муҳим аҳамият касб этади. Чунки, соҳага янги механизмларини жорий этиш фуқаролар турмуш даражасини яхшилашга хизмат қилади. Айтиш жоизки, бугунги кунда мамлакатимизда коммунал хизмат кўрсатиш бўйича замонавий бозорни шакллантириш йўлида изчил саъй-ҳаракатлар рўёбга чиқарилмоқда. Ўтган даврда қабул қилинган бир қатор қонунлар соҳани тараққий топтиришнинг ҳуқуқий асоси бўлаёпти. Бироқ шиддат билан ўтиб бораётган давр уй-жой коммунал соҳасини янада - такомиллаштириш ва ривожлантиришни тақозо этмоқда.

Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасини изчил ривожлантириш масалалари “Ўзбекистон-2030” тараққиёт стратегиясида ҳам ўз ифодасини топган, яъни «...худудларда 1 (бир) миллион хонадонли уй-жойлар қуриш, «Янги Ўзбекистон» массивлари сонини 100 тага етказиб, қўшимча 200 мингта оилага мўлжалланган уйларни барпо этиш, республикада камида 140 минг оилага мўлжалланган ижтимоий уйларни барпо этиш. Туман (шаҳар)ларнинг бош ва мастер режаларини 3 та тоифали (реновация, реконструкция ва консервация) зоналарга ажратиб, соддалаштирилган тартибда ҳамда аҳоли ва тадбиркорлар таклифларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқиш амалиётини жорий этиш. Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш. Ривожланган давлатларнинг бино-иншоотлар бўйича қурилиш хавфсизлиги меъёрлари асосида янги стандартларни жорий қилиш. Кўп квартиралли уйлар ва бошқа кўчмас мулк объектларини улуш киритиш асосида қуришни тартибга солувчи қонуний асосларни шакллантириш. Барча аҳоли пунктларини тоза ичимлик сув ва оқова хизматлари билан кафолатли таъминлашнинг молиявий механизмларини жорий қилиш ва ҳакоза ... » (Фармон, 2023), каби муҳим вазифалар

белгилаб берилган. Ушбу устувор вазифалар муваффақиятли ҳал этилиши уй-жой коммунал хўжалиги ва коммунал хизмат кўрсатишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳисобига республикаимиз аҳолисини уй-жой билан таъминлаш ва уларга сифатли коммунал хизмат кўрсатишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқишни, статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштиришни ва истиқболларини статистик прогнозлашни талаб этади.

Адабиётлар шарҳи.

Хорижий давлатларнинг кўплаб етакчи иқтисодчи олимлари томонидан коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг ўрни, аҳамияти, унинг ривожланиш тенденциялари илмий асосда ўрганиб чиқилмоқда. Хусусан, Мамашев (2008) “Управление жилищно-коммунальным хозяйством муниципального образования” деб номланган монографиясида коммунал хўжалигини ривожлантириш суръатлари ва ҳажми, бир томондан, мустақил эмас, балки истеъмолчилар (саноат, аҳоли, маданий-маиший муассасалар ва ҳ.к.)дан ҳосил бўладиган катталиқдир. Масалан, саноатнинг ривожланиши шаҳарда аҳоли сони ошишини белгилаб берувчи, шаҳар ҳосил қилувчи омил ҳисобланади. Ўз навбатида уй-жой, маданий-маиший қурилишнинг ҳам суръатлари ортади. Иккинчи томондан, ишлаб чиқариш соҳаси, унинг динамикаси кўпроқ аҳоли меҳнат қилиши, турмуши ва дам олиши учун нормал шароитларни таъминловчи шаҳар коммунал хўжалиги хизматлари ривожланишига боғлиқ деб таъкидлаб ўтади.

Зотова (2015) “Система муниципального управления” деб номланган дарслигида давлат мулкни бошқариш соҳасида рақобат муҳитини яратади, истеъмолчиларни иссиқлик, сув ва электр энергияси билан таъминлаш учун уй-жой коммунал хизматларнинг асосий эгалари бўлиб қолган ҳолда рақобат асосида хусусий операторларни жалб қилади. Яъни, ушбу гуруҳда давлат органлари уй-жой коммунал хизматларнинг инфратузилмасини, масалан, муниципал ҳокимиятнинг махсус тузилмаси ёки ҳокимиятга қонуний равишда бўйсунадиган ихтисослашган корхоналар орқали бошқариш мумкин деб ҳисоблайди.

Аксенов (2013) “Совершенствование системы управления развитием жилищно-коммунального хозяйства города Москвы в условиях перехода на рыночные методы хозяйствования” деб номланган монографиясида ушбу контекстдаги ижаралар - бу шериклик, яъни биргаликда муаммоларни ҳал қилишга қаратилган шартномалар. Коммунал хизматларни ижарага бериш шартномаларининг мақсади кўрсатилаётган хизматлар сифатини яхшилашдир. Ижарачи коммунал хизматларни бошқариш ва таъмирлашни 15 йилгача муддатга олади. Ижарачи нафақат тизимни бошқариш учун, балки тақдим этилган хизматлар учун тўловларни йиғиш учун ҳам жавобгардир. Хизматлар учун тариф нафақат операцион харажатларни, балки ижара тўловларини ҳам қоплайди. Ижара қилинган объектлар инфратузилмани ривожлантириш дастурини ишлаб чиқаётган муниципалитетнинг мулкни бўлиб қолади деб ҳисоблайди.

Эрназаров (2014) “Институтционал ва таркибий ўзгаришлар шароитида шаҳар коммунал хўжалиги тизимидан самарали фойдаланиш” деб номланган мақоласида шаҳар ҳокимиятига қонуний равишда бўйсунадиган корхоналар нафақат муниципал корхоналар, балки акциядорлик жамиятлари томонидан бошқариладиган акциядорлик жамиятлари шаклидаги корхоналардир. Акциядорлик жамиятлари шаклидаги корхоналар асосий воситаларни янгилаш харажатларини қоплайдиган, ишлаб чиқариш ва инвестиция дастурини мустақил равишда белгиладиган хизматларга тарифларни шакллантирадлар. Муниципалитет бу ҳолда акцияларнинг асосий эгаси сифатида корхонанинг ривожланиш стратегиясини назорат қилади.

Эрназаров (2017) “Коммунал хизмат тизимини ислоҳ қилишда илғор ёндашувлардан фойдаланиш” номли мақоласида ускуналарни мукамал таъмирлаш,

истеъмолчиларнинг ҳисоб-китоблари ва бошқалар пудрат ишлари сифатида кенг қўлланилади. Масалан, Чилининг пойтахти Сантягода сув таъминоти ва тармоқларни таъмирлаш ва компьютерларни таъмирлаш бўйича шартномалар мавжуд. Рақобат муносабатлари ҳар бир контракт тури бўйича камида иккита пудратчига эга бўлиши сабабли шаклланади деб, таъкидлаб ўтади.

Тадқиқот методологияси.

Ушбу мақолани ёритишда иқтисодий-статистик таҳлил, аналитик таҳлил, қиёсий таҳлил усуллардан атрофлича фойдаланилди. Маълумотлар қиёсий таҳлил қилиниб, уй-жой коммунал соҳасининг истиқболлари, иқтисодий кўрсаткичлари, Ўзбекистоннинг янги иқтисодий риожланиш шароитида коммунал хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиш истиқболлари ўрганилди ва соҳадаги муаммоларни назарий жиҳатдан ёритиб беришга ҳаракат қилинди. Тадқиқот ишимизда коммунал хизматлар соҳасида инновацион ва рақамли технологияларни қўллаш орқали соҳани ривожлантиришнинг йўналишлари ўрганилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Ўзбекистонда барча соҳаларда амалга оширилаётган кенг қўламдаги ислохотлар доирасида ижтимоий соҳани ривожлантиришга, аҳолини уй-жой билан аҳоли таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Аҳоли уй-жой билан тўлиқ таъминланмаганлиги, сифатли коммунал хизматлар кўрсатилмаётганлиги истиқболда мазкур соҳани янада ривожлантириш заруратини келтириб чиқармоқда. Бу борада 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «...Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш. Реновация ва уй-жойлар дастурлари асосида шаҳарларда эскирган уйлар ўрнига 19 миллион квадрат метрдан ортиқ замонавий уй-жойларни барпо этиш, 275 мингдан зиёд оиланинг янги массивларга кўчиб ўтиши учун шароит яратиш ...» (Фармон, 2022), каби муҳим вазифалар белгилаб берилган. Ушбу устувор вазифалар муваффақиятли ҳал этилиши уй-жой коммунал хўжалиги иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳисобига республикамиз аҳолисини уй-жой билан таъминлаш ва уларга сифатли коммунал хизмат кўрсатишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқишни, статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштиришни ва истиқболларини статистик прогнозлашни талаб этади.

Республикамизда уй-жой коммунал хўжалиги фаолиятини эконометрик моделлар асосида такомиллаштириш ва иқтисодий-статистик таҳлил қилиш, соҳа фаолиятига таъсир қилувчи омилларни комплекс статистик баҳолаш ҳамда иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган, илмий асосланган таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Уй-жой коммунал хўжалиги кичик тармоқлари ўзаро фарқ қилишига қарамай, улар бир қатор ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланади: катта ҳудудий тақсимот ва тизимни шакллантирувчи элементларнинг катта сони; ҳудуд ва вақт бўйича узлуксиз ривожланиш; бошқариладиган ва бошқарувчи тизимларнинг кўп пағонали таркиби ва бошқарув контурида субъектнинг бевосита мавжудлиги; бошқарув жараёнларининг вақт бўйича узлуксизлиги; бошқарув жараёнлари марказлашувининг юқори даражаси; бир вақтнинг ўзида тезкор бошқаришни марказлаштиришдан чиқарган ҳолда бошқарув жараёнлари марказлашувининг юқори даражаси; бошқарув жараёнларининг суствлиги.

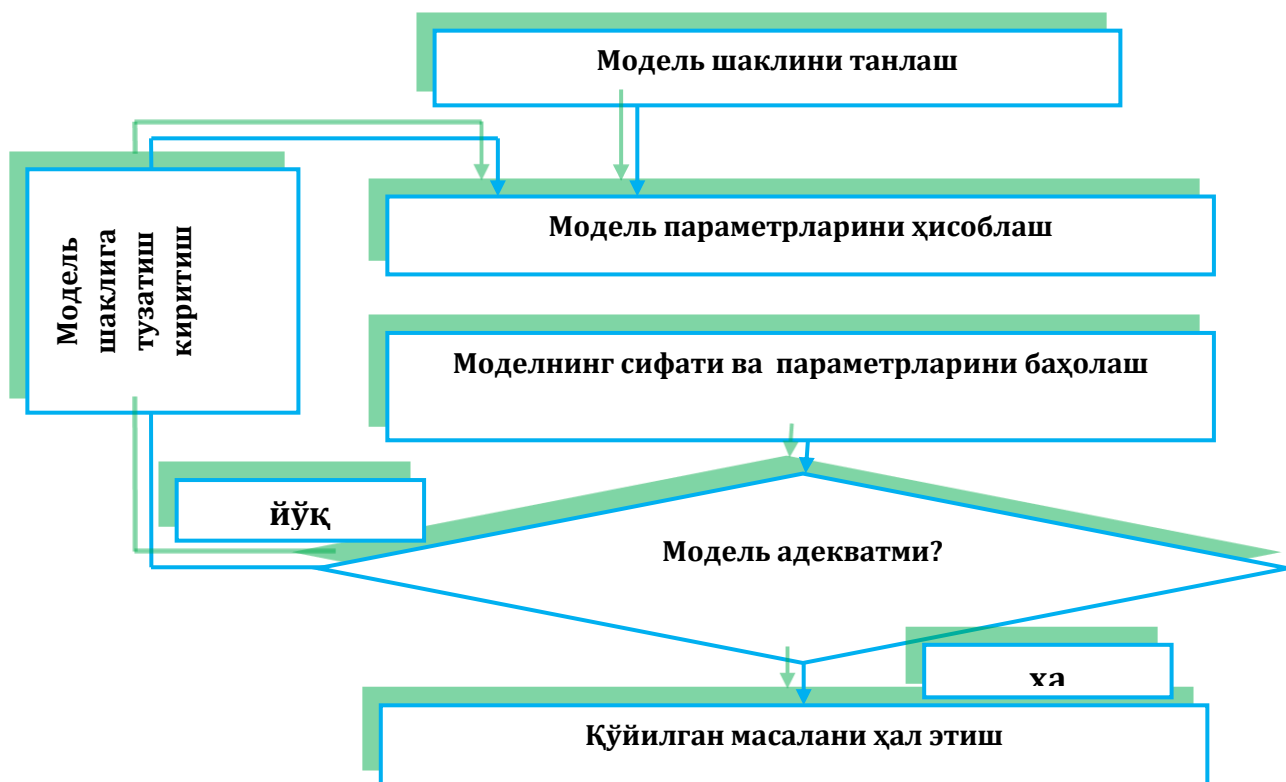
Уй-жой коммунал хўжалигини бошқариш унинг алоҳида кичик тармоқлари таркиби ва параметрларини ўзгартириш йўли билан амалга оширилади.

Уй-жой коммунал хўжалиги хизматлари истеъмолчилари сони ва маҳсулотлари сифати, шунингдек, уларнинг параметрлари ўзгаришида намоён бўлувчи шаҳар ва унинг кичик тизимлари узлуксиз ривожланиши уларга нисбатан қўйиладиган талаблар,

ўз навбатида, фаолият юритиш ва бошқариш режимлари узлуксиз ўзгаришига олиб келади. Шундай қилиб, уй-жой коммунал хўжалигини бошқариш вазифаси уй-жой коммунал хўжалиги бошқарилувчи кичик тизимлари таркиби ва параметрларини ўзгартириш йўли билан уй-жой коммунал хўжалиги маҳсулот ва хизматлари истеъмолчилари таркиби ва параметрлари ўзгаришини қоплашдан иборат.

Қарор қабул қилувчи субъектлар ёки шахснинг вазифаси уй-жой коммунал хўжалиги ҳолатини баҳолаш, агар ушбу ҳолат уни қониқтирмаса, бошқарув мақсадини ифодалаш ва бошқарувчи таъсир кўрсатиш тўғрисида қарор U^* қабул қилишдан иборат. Уй-жой коммунал хўжалигининг шаҳар муҳитини баҳолаш учун ҚҚҚШ юзага келган вазиятни тавсифловчи ва бошқариш жараёни асосида ётувчи $J=(X, \tilde{Y}, \tilde{Z})$ ахборотни олади. Ахборот тўлиқсиз ва уй-жой коммунал хўжалиги каби мураккаб тизимлар учун мураккаб бўлганлиги боис, қарор қабул қилувчи субъектлар ёки шахс ягона мезонни ифодалай олмайди, бу векторли оптималлаштириш заруратини келтириб чиқаради.

Шунинг учун $J(S, \beta_c)$ мезон – вектор. Шаҳар хўжалигини бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимларида U^* вектор бошқарув тизими ишлаб чиқадиган вектордан фарқ қилади, чунки қарор қабул қилиш вақтида қарор қабул қилувчи субъектлар ёки шахс барча қўшимча ахборотни ҳисобга олиш имкониятига эга. Тизимли таҳлил тамойилларига мувофиқ, биз уй-жой коммунал хўжалиги моделини қуйидаги схематик кўринишини таклиф этамиз (1-расм):

1-расм. Уй-жой коммунал хўжалигининг эконометрик моделини тузиш алгоритми
Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Эконометрик моделларни тузиш кетма-кет тўрт босқичда амалга оширилади:

1. Уй-жой коммунал хўжалиги эконометрик моделларига киритилувчи муҳим омиллар ажратилади.
2. Уй-жой коммунал хўжалиги эконометрик моделлари адекват (ҳаққоний) бўлиши учун уларнинг мос шакли танланади.
3. Уй-жой коммунал хўжалиги эконометрик моделлари параметрларни баҳолаш учун энг кичик квадратлар усули қўлланилади ва унинг сифати текширилади.

4. Уй-жой коммунал хўжалиги эконометрик моделининг мослигини текшириш мослаштиришнинг эҳтимолий нуқсонлари ва уларнинг сабабларини аниқлаш имконини беради. Агар бундай нуқсонлар аниқланмаса, уй-жой коммунал хўжалиги эконометрик модели фойдаланишга тайёрланади. Агар маълум номувофиқликлар аниқланган бўлса, мосликни бирхиллаштириш, баҳолаш ва текширишнинг интератив цикллари уй-жой коммунал хўжалиги эконометрик моделини мос намоён этиш топилгунга қадар такрорланади.

Хулоса ва таклифлар.

Хулоса қилиб айтганда, Республика уй-жой коммунал хўжалигини ривожлантиришга доир мураккаб вазифаларни муваффақиятли ҳал этишда дастурий-мақсадли ёндашув усулларида фойдаланилади. Дастурий-мақсадли ёндашув чоғида муаммолар алоҳида кичик тармоқлар, ташкилотлар ёки бошқарувнинг кўп пағонали бўғинлари жиҳатидан эмас, балки комплекс тарзда ҳал этилади. Бундай ёндашув муаммони тизимли таҳлил қилиш асосида ўрганишни назарда тутди.

Мақсадли усулда алоҳида тармоқлар доирасида барпо этилувчи маҳсулот қисмлари эмас, балки миллий иқтисодиёт ёки умуман, жамиятнинг маълум эҳтиёжларини қондиришга қодир якуний маҳсулот бошланғич нуқта ҳисобланади. Шундай қилиб, дастурий-мақсадли тартибга солишнинг асосий вазифаси белгиланган якуний мақсадга эришишдан иборат. Иқтисодиётни узоқ муддатли мақсадли тартибга солиш ижодий жараёндр.

Адабиётлар / Литература/ Reference:

www.gorogl.gotel.bu – Уй-жой коммунал хўжалиги расмий сайти.

Аксенов П.Н. “Совершенствование системы управления развитием жилищно-коммунального хозяйства города Москвы в условиях перехода на рыночные методы хозяйствования” монография – М.: Юго-Восток-сервис, 2013. – 345 с

Зотова В.Б. (2015) Система муниципального управления: учебник для вузов / по ред. В.Б. Зотова. – СПб: Лидер, – 358 с.

Качкаев П. Р. Проблемы и перспективы развития ЖКХ в рамках реформирования отрасли. // Жилищно-коммунальное хозяйство. – 2017, № 2. – С. 2-5.

Мамашев Д.Р. (2008) Управление жилищно-коммунальным хозяйством муниципального образования: монография / Д.Р.Мамашев, Е.А.Ваткина; Алт.гос.техн.ун-т, БТИ. – Бийск: Изд-во Алт. Тех. ун-та, – 105 с.

Фармон (2022) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган “2022—2026 йилларда Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz

Фармон (2023) Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ш.М.Мирзиёевнинг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони. // www.lex.uz

Фармон (2023) Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ш.М.Мирзиёевнинг 2023 йил 1 июндаги “Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-82 сонли фармони. // www.lex.uz

Эрназаров Г.Б. (2014) Институционал ва таркибий ўзгаришлар шароитида шаҳар коммунал хўжалиги тизимидан самарали фойдаланиш. –Т.: // Иқтисодиёт ва таълим, № 4. – Б.36-39.

Эрназаров Г.Б. (2017) Коммунал хизмат тизимини ислоҳ қилишда илғор ёндашувлардан фойдаланиш. –Т.:// Иқтисодиёт ва таълим, 2017, № 5. – Б.111-114.